

АПОЛОГИЯ НА ЛУДИЯ
Пьотър Чаадаев
(1837)

Apology of a Madman
Pyotr Chaadaev
(1837)

О, мои братя! Изрекох много
горчиви истини, но без
никаква горчивина. [1]
Колридж

Милосърдието [2], казва ап. Павел, *всичко търпи, на всичко вярва, всичко понася*: затова нека всичко търпим, всичко понасяме, на всичко да вярваме, нека бъдем милосърдни. На първо място обаче катастрофата, която по толкова необичаен начин току-що извърти нашето духовно съществуване и хвърли на вятъра труда на цял един живот, всъщност е само резултат от зловещия крясък, който се раздаде сред известна част от обществото при появата на нашата статия, хаплива, ако щете, но, разбира се, заслужаваща съвсем друг прием, а не тези вопли, с които я посрещнаха.

Всъщност правителството просто изпълни дълга си; може дори да се каже, че в строгите мерки, прилагани спрямо нас сега, няма нищо чудовищно, тъй като те несъмнено далеч не надхвърлиха очакванията на значителен кръг от лица [3]. И наистина, какво повече може да стори правителство, въодушевявано от най-добри намерения [4], освен да следва онова, което искрено смята за сериозно желание на страната? Съвсем друго нещо са воплите на обществото. Има различни начини да обичаш отечеството си; например ескимосът, който обича родните си снегове, направили го късоглед, опушената юрта, където, сгънат като дюлгерски метър, прекарва половината си живот, и гранясалата еленова лой, заразяваща въздуха около него със зловоние, обича страната си, естествено, другояче в сравнение с английския гражданин, горд с институциите и високата цивилизация на своя прочут остров; и без съмнение щеше да е плачевно, ако все пак ни се налагаше да обичаме местата, където сме се родили, по ексимоски. Прекрасна е любовта към отечеството, но има нещо още по-прекрасно – то е любовта към истината. Любовта към отечеството ражда герои, любовта към истината създава мъдреци, благодетели на човечеството. Любовта към родината разделя народите, подхранва националната омраза и от време на време забулва земята в траур; любовта към истината разпространява светлината на знанието, създава духовни наслади, приближава хората до божеството. Не през родината, а през истината преминава пътят към небето. Вярно, ние, руснаците, винаги малко сме се интересували кое е истина и кое – лъжа, затова не бива да се сърдим на обществото, ако един донякъде язвителен упрек за неговата слабост го е ядосала. И затова смея да ви уверя, в мен няма и капка злоба срещу онази мила публика, която толкова дълго и толкова коварно ме ласкаеше: хладнокръвно, без никакво раздражение аз се старая да си дам сметка за странното ми положение. Кажете, не е ли естествено да се постарая да изясня според силите си в какво отношение спрямо себеподобните, спрямо

съгражданите си и своя бог се намира човек, поразен от безумие съгласно заключението на върховния съдия на страната?

Никога не съм просил народните ръкопляскания, не съм търсил милостите на тълпата; винаги съм мислил, че човешкият род трябва да следва само естествените си вождове, божиите помазаници, че може да се движи напред по пътя на своя истински прогрес само под ръководството на онези, които по един или друг начин са получили от самото небе призиванието и силата да го води; че общият разум съвсем не е тъждествен с абсолютния разум, както мислеше един велик писател на нашето време [5], че инстинктите на масите са безкрайно по-страстни, по-тесни и егоистични от инстинктите на отделния човек, че така нареченият здрав разум на народа изобщо не е здрав разум; че не в човешката тълпа се ражда истината; че тя не може да се изрази в цифри; най-сетне, че в цялото си могъщество и блясък човешкият интелект винаги се е разкривал единствено в самотния ум, който е център и слънце на неговата сфера. Как стана така, че един прекрасен ден се озовах пред разгневената публика – публика, за чиито похвали никога не съм просил, чиито ласки никога не са ми били утеха, чиито прищевки са ми били безразлични? Как стана така, че мисъл, насочена не към моя век, която аз, понеже не исках да си имам работа с хората от нашето време, в дълбините на съзнанието си завещах на бъдните поколения, защото те ще са по-добре осведомени, - и при онази гласност в тесен кръг, която тази мисъл бе придобила доста отдавна, как стана така, че тя строши оковите си, избяга от заточение и изскочи тичешком на улицата сред зашеметената тълпа? Това не съм в състояние да обясня. Но ето какво мога да твърдя с пълна увереност.

Вече триста години Русия се стреми да се слее със Западна Европа, заимства оттам всичките си най-сериозни идеи, най-плодотворните си познания и най-живите си наслади. Но ето вече столетие и повече тя не се ограничава и с това. Най-великият от царете ни [6], онзи, за когото казват, че е започнал за нас новата ера, комуто, както всички казват, дължим величието си, славата си и всички блага, които сега притжаваме, преди сто и петдесет години пред лицето на цял свят се отрече от стара Русия. С могъщо духване той помете всички наши институции; изкопа пропаст между нашето минало и нашето настояще и хвърли в нея безразборни всички наши традиции. Сам отиде в страните на Запада и стана там най-незначителния [7], а при нас се върна като най-великия; преклони се пред Запада и стана наш господар и законодател. Той въведе в езика ни западните думи; новата си столица именува със западно име; отхвърли наследената си титла и прие западна; най-сетне, почти се отказа от собственото си име и неведнъж подписва държавническите си решения със западното си име. Отогава насетне не сме правили нищо друго, освен без да сваляме очи от Запада, да попиваме, така да се каже, идващите оттам повеи и да се храним с тях. Трябва да кажем, че нашите владетели, които почти винаги ни водеха за ръка, почти винаги влачеха на буксир страната без каквото и да е участие на самата страна, сами ни принудиха да приемем нравите, езика и облеклото на Запада. По западни книги се научихме да сричаме имената на нещата. На нашата собствена история ни научи една от западните страни [8]; изцяло преведохме западната литература, научихме я наизуст, издокарахме се с нейните дрипи и най-сетне се зарадвахме, че сме заприличали на Запада, и се гордеехме, когато той снизходително се съгласи да ни брой за свои.

Трябва да признаем – прекрасно се оказа това създание на Петър Велики, тази могъща мисъл, която ни завладя и ни тласна по пътя, който ни било писано да извървим с такъв блясък. Дълбоко е било словото му отправено към нас: „Виждале ли там тази цивилизация, плод на толкова труд, – тези науки и изкуства, костващи толкова усилия на

толкова поколения! Всичко това е ваше, при условие че се откажете от предразсъдъците си, че няма ревниво да пазите варварското си минало и да се кичите с многовековното си невежество, а си поставите за цел на вашето честолюбие единствено усвояването на трудовете, извършени от другите народи, богатствата, добити от човешкия разум по всички ширини на земното кълбо.“ И не само за своята нация е работил великият човек. Тези белязани от Провидението хора винаги се пращат за цялото човечество. Отначало ги присвоява един народ, след това ги поглъща цялото човечество, както голямата река, след като оплоди обширни пространства, поднася след това водите си в дар на океана. Какво друго, ако не ново усилие на човешкия гений да излезе от тясната ограда на родната си страна, за да заеме място на широката арена на човечеството, представлява спектакъла, който предлага на света, когато, изоставяйки царския си сан и страната си, се сгушва в последните редици на цивилизованите народи? Такъв е урокът, който трябвало да усвоим; ние наистина се възползвахме от него и до днес крачим по пътя, който ни предначерта великият император. Нашето огромно развитие не е нищо друго освен осъществяване на тази прекрасна програма. Никога не е имало народ по-малко пристрастен към самия себе си от руския народ, какъвто го възпита Петър Велики, и никой народ не е постигал по-славни успехи на попрището на прогреса. Големият ум на този необикновен човек безпогрешно определи коя трябва да е изходната ни точка по пътя на цивилизацията и всесветското умствено движение. Той видя, че тъй като не разполагаме с почти никакви исторически данни, не можем да утвърдим бъдещето си върху тази безсилна основа; той добре разбра, че след като стоим лице в лице с европейската цивилизация, която е последният израз на всички досегашни цивилизации, няма смисъл да се задушаваме в нашата история, както и да се търтим като западните народи през хаоса на националните предразсъдъци, по тесните пътеки на местните идеи, по изровените коловози на туземната традиция, че трябва със свободен порив на нашите вътрешни сили, с енергично усилие на националното съзнание да овладеем предназначенията ни съдба. И ето че той ни освободи от всички отживелици на миналото, които задръстват бита на човешките общества и затрудняват движението им; той отвори ума ни за всички велики и прекрасни идеи, съществуващи сред хората; той ни даде Запада изцяло, какъвто вековете са го създали, и ни предостави цялата негова история за история, цялото му бъдеще за бъдеще.

Нима мислите, че ако бе открил в своя народ богата и плодотворна история, живи традиции и дълбоко вкоренени институции, той нямаше да се поколебае да го тласне към нова форма? Нима мислите, че ако пред себе си е имал рязко очертана, ярко изразена народност, инстинктът му на организатор не би го накарал, напротив, да потърси в същата тази народност средствата, необходими за възраждането на неговата страна? И на свой ред би ли позволила страната да ѝ отнемат нейното минало и, така да се каже, да ѝ натрапят миналото на Европа? Но нищо подобно не е имало. Петър Велики открил в дома си само лист бяла хартия [9] и със силната си ръка написал на него *Европа* и *Запад*; и оттогава принадлежим към Европа и Запада. Не бива да се заблуждаваме: колкото и голям да е бил геният на този човек и необикновена енергията на неговата воля, онова, което извърши, е било възможно само сред нация, чието минало не е сочело властно пътя, по който трябва да върви, чиито традиции са били безсилни да създадат нейното бъдеще, чиито спомени смелият законодател е можел да заличи безнаказано. Щом сме се оказали толкова послушни на гласа на владетеля, призовал ни към нов живот, това очевидно казва, че в миналото ни не е имало нищо, което би могло да оправдае съпротивата. Най-дълбоката черта на нашия исторически образ е липсата на свободна инициатива в социалното ни

развитие. Добре се вгледайте и ще видите, че всеки важен факт от нашата история е дошъл отвън, всяка нова идея почти винаги е заимствана. Но в тази констатация няма нищо обидно за националното чувство; ако е вярна, трябва да я приемем – и толкова. Има велики народи, както и велики личности, които не могат да бъдат обяснявани с нормалните закони на нашия разум, но които тайнствено се обясняват от върховната логика на Провидението: такива сме и ние; но, повтарям, това ни най-малко не накърнява националната ни чест. Историята на всеки народ представлява не само низ от следващи един подир друг факти, но и верига от свързани помежду си идеи. Всеки факт трябва да е изразен от идея; през събитията трябва да преминава като нишка мисъл или принцип, който се стреми се да се осъществи; тогава фактът не е загубен, той е прокарал бразда в умовете, влязъл е в сърцата и никоя сила на този свят не може да го прокуди от оттам. Тази история се създава не от историците, а от силата на нещата. Историкът идва, намира я готова и я разказва; но и да дойде, и да не дойде той, тя все едно съществува и всеки член на историческото семейство, колкото и незабележим и нищожен да е, я носи в дълбините на своето същество. Тъкмо такава история ние нямаме. Трябва да свикнем да се оправяме без нея, вместо да пребиваваме с камъни онези, които първи забелязват това.

Възможно е, разбира се, нашите фанатични славяни [10] при разнообразните си издирвания от време на време да изровят някой интересен експонат за нашите музеи и библиотеки; но според мен позволено е да се усънним, че някой ден ще изкопаят от нашата историческа почва нещо, което би могло да запълни празнотата на душите ни и да даде плът на нашето замъглено съзнание. Погледнете средновековна Европа: там няма събитие, което да не е било в някакъв смисъл безусловна необходимост и което да не е оставило дълбоки дири в сърцето на човечеството. А защо? Защото зад всяко събитие там откривате идея, защото средновековната история е история на мисълта на новото време, стремяща се да се въплъти в изкуството, в науката, в живота на отделния човек и в обществото. И затова – колко много бразди е прокарала тази история в съзнанието на хората, как е разорала тя почвата, на която действа човешкият ум! Много добре знам, че не всяка история се е развивала толкова строго и логично, както историята на смайващата епоха, когато под властта на единно върховно начало се изгражда християнското общество; въпреки това безспорно е, че именно такъв е истинският характер на историческото развитие – все едно на един народ или на цяло семейство от народи – и че лишените от подобно минало нации трябва смирено да търсят елементите на понататъшния си прогрес не в своята история, не в своята памет, а в нещо друго. С живота на народите горе-долу се случва онова, което става и с живота на отделните хора. Всеки човек живее, но само гениалният или поставеният в някакви особени условия човек има истинска история. Нека например даден народ, благодарение на стечение на обстоятелствата, създадени не от него, по силата на географското си положение, което не е избирал, се разсели на грамадно пространство, без да съзнава какво върши, и в един прекрасен ден се окаже могъщ народ: това, естествено, ще е изумително явление и можем да се удивяваме колкото си искаме; но какво според вас може да каже за него историята? Все пак това всъщност не е нищо повече от чисто материален, така да се каже, географски факт, вярно, в огромни размери, но само толкова. Историята ще го забележи, ще го впише в своя летопис и с това всичко ще свърши. Същинската история на този народ ще започне едва от деня, когато се изпълни с идеята, която му е поверена и която той е призван да осъществи, и когато започне да я изпълнява с онзи настойчив, макар и скрит, инстинкт, който води народите към тяхното предназначение. Ето моментът, който аз с всичките сили

на сърцето си призовавам за моята родина, ето с каква задача бих искал да се нагърбите, мили мои приятели и съграждани, живеещи във век на висока образованост, които току-що толкова ясно ми показахте как ярко пламти в същата ви святата любов към отечеството.

Светът изначално е разделен на две части – Изток и Запад. Това е не само географско деление, но и ред на нещата, обусловен от самата природа на разумното същество: това са два принципа, отговарящи на двете динамични природни сили, две идеи, обхващащи цялото устройство на човешкия род. Съсредоточавайки се, вглъбявайки се, затваряйки се в себе си, се създава човешкият ум на Изток; разпространявайки се навън, излъчвайки се във всички посоки, борейки се с всички препятствия, се развива той на Запад. В съответствие с тези първоначални данни естествено се оформя обществото. На Изток мисълта, вглъбена в самата себе си, оттеглила се в тишината, скрила се в пустинята, предоставя на обществената власт да се разпорежда с всички блага на земята; на Запад идеята, втурнала се във всички посоки, застъпвайки се за всички човешки нужди, жадувайки щастие във всичките му разновидности, основава властта върху принципа на правото; във всеки случай и в едната, и в другата сфера животът е силен и плодотворен; и тук, и там човешкият разум не усеща недостиг от високи вдъхновения, дълбоки мисли и възвишени творения. Пръв се появил Изтокът и излял върху земята потоци светлина от дълбините на уединеното си съзерцание; сетне идва Западът с неговата всеобхватна дейност, с неговото живо слово и всемогъщ анализ, овладява неговите трудове, довършва започнатото от Изтока и накрая възприема всички негови постижения. Но на Изток покорните умове, коленичещи пред историческия авторитет, се изтощават в безропотно служене на свещения за тях принцип и в края на краищата заспиват, затворени в своя неподвижен синтез, без да се досещат за новите съдбини, които се подготвят за тях; през това време умовете на Запад вървят гордо и свободно, прекланяйки се само пред авторитета на разума и небето, спирайки се само пред неизвестното, непрестанно вглеждайки се в безграничното бъдеще. И тук те все още вървят напред – вие това знаете, и знаете също, че от времето на Петър Велики и ние мислим, че вървим заедно с тях [11].

Но ето че се появява нова школа [12]. Вече не ни трябва Западът, трябва да разрушим сътвореното от Петър Велики, трябва отново да идем в пустинята. Забравили какво е направил за нас Западът, без капчица благодарност към великия човек, който ни цивилизова, и към Европа, която ни обучи, те отхвърлят и Европа, и великия човек, и в огъня на увлечението този новоизпечен патриотизъм вече бърза да ни провъзгласи за любими чедра на Изтока. Откъде накъде, казват те, ще търсим просвета при народите на Запада? Нима самите ние не сме имали наченки на един социален строй, неизмеримо подобър от европейския? Защо не сме изчакали действието на времето? Предоставени сами на себе си, на нашия ясен ум, плодотворното начало, криещо се в недрата на нашата мощна природа, и особено в нашата свята вяра, скоро щяхме да изпреварим всички тези народи, прегърнали заблудата и лъжата. А и защо трябва да завиждаме на Запада? За неговите религиозни войни, за папството, рицарството и инквизицията ли? Прекрасни неща, няма що! Западът ли е родината на науката и на всички дълбоки неща? Не – както е известно, Изтокът. Следователно нека се оттеглим в този Изток, с който навсякъде сме в контакт, откъдето не толкова отдавна получихме вярата, законите и добродетелите си, с една дума – всичко, което ни направи най-могъщия народ на земята. Старият Изток слиза от сцената: не сме ли ние естествените му наследници? Сред нас ще живеят отсега и во

веки тези дивни предания, сред нас ще се осъществят тези велики и тайнствени истини, чието опазване изначално му е било възложено. – Сега разбирате откъде дойде бурята, която току-що се разрази над мен, и виждате, че у нас се извършва същински преврат в националната мисъл, страстна реакция срещу просвещението, срещу идеите на Запада, - срещу онова просвещение и онези идеи, които са ни направили това, което сме, и чийто плод е същата тази реакция, тласкаща ни сега срещу тях. Но този път тласъкът не идва отгоре. Напротив, във висшите слоеве на обществото паметта на нашия държавен преобразовател, както чувам, никога не е била тачена повече, отколкото сега [13]. И тъй, инициативата почти изцяло принадлежи на страната. Докъде ли ще ни доведе този пръв акт на еманципирания народен разум? Един Господ знае! Но който сериозно обича родината си, не може да не бъде огорчен от това отстъпничество на нашите най-напредничави умове спрямо всичко, на което дължим славата си, величието си; и смятам, че дълг на всеки честен гражданин е да се постарее да прецени според силите си това необичайно явление.

Живеем в източния край на Европа – така е, но никога не сме принадлежали към Изтока. Изтокът притежава своя история, нямаща нищо общо с нашата. Нему е присъща, както току-що видяхме, плодотворна идея, която навремето обуславя огромно развитие на разума, която с удивителна сила изпълнява предназначението си, но на която ѝ е писано да не се появи отново на световната сцена. Тази идея поставила духовното начало в центъра на обществото; тя подчинила всички власти на един ненарушим висш закон – на закона на историята; тя в дълбочина разработила системата на нравствените йерархии; и макар че натикала живота в твърде тесни рамки, все пак го освободила от всякакво външно въздействие и го белязала с печата на смайваща дълбочина. У нас нищо подобно не е имало. Духовното начало, неизменно подчинено на светското, никога не се утвърди на върха на обществото; историческият закон, традицията никога не получиха у нас изключително господство; животът у нас никога не бе устроен по неизменен начин; най-сетне, у нас никога не е имало дори намек за нравствена йерархия. Ние просто сме северен народ и по идеи, и по климат, много далеч от благоуханната долина на Кашмир и свещените брегове на Ганг. Някои наши области наистина граничат с държави от Изтока, но центровете ни не са там, не е там животът ни и никога няма да е там, докато някое планетно смущение не измести земната ос или нов катаклизъм не хвърли отново южните организми в полярните ледове.

Работата е там, че никога досега не сме разглеждали историята си от философска гледна точка. Никое от великите събития в националното ни съществуване не е отразено както трябва, никой от великите преломи в нашата история не е оценен добросъвестно; оттук идват всички тези странни фантазии, ретроспективни утопии и мечти за невъзможно бъдеще, които сега вълнуват нашите патриотични умове. Преди петдесет години германски учени откриха летописците ни [14];. после Карамзин разказа със звучен слог делата и подвизите на нашите монарси [15]; в наши дни посредством писатели, неумели антиквари и неколцина несполучили поети, без да притежават нито учеността на германците, нито перото на прочутия историк, самоуверено рисуват и възкресяват времена и нрави, каквито никой от нас не помни и не харесва: такава е равносметката на нашите трудове на равнище национална история [16]. Трябва да признаем, че от всичко това е трудно да се извлече сериозно предчувствие за очакващите ни съдби. Същевременно тъкмо в него е сега целият въпрос; именно тези резултати в наше време съставляват целия интерес на историческите изследвания. Сериозната мисъл на нашето

време изисква преди всичко строго мислене, добросъвестен анализ на моментите, когато животът се е проявявал у даден народ с по-голяма или по-малка дълбочина, когато неговият социален принцип се е проявявал в цялата своя чистота, защото в това е бъдещето, в това са елементите на евентуалния му прогрес. Ако подобни моменти са редки във вашата история, ако животът ви не е бил мощен и дълбок, ако законът, на който са подчинени съдбите ви, представлява не лъчезарно начало, заякнало в ярката светлина на националните подвизи, а нещо бледо и мъждиво, криещо се от слънчевата светлина в подземните сфери на вашето социално съществуване, - не отблъсквайте истината, не си въобразявайте, че сте живели живота на историческите народи, когато всъщност, погребани във вашата необятна гробница, сте живели само живота на изкопаемите. Но ако случайно излезете от това небитие в момент, когато народът действително е живял, когато сърцето му истински е започнало да бие, ако чуete как шуми и се надига около вас народната вълна, - о, тогава се спрете, размишлявайте, изучавайте – трудът ви няма да отиде напразно; ще узнаете на какво е способен народът ни във велики дни, какво може да чака в бъдеще. У нас такъв е бил например моментът, завършил страшната драма на междуцарствието [17], когато народът, докаран до отчаяние, срамувайки се от самия себе си, надава най-сетне своя велик боен зов и след като сразява врага със спонтанния порив на всички скрити сили на своето съществуване, издига на щит благородната фамилия, царуваща сега над нас: момент уникален, на който не можем да се начудим, особено като си спомним празнотата на предходните векове от нашата история и съвсем особеното положение, в което се намира страната ни в онази достопамятна минута. Оттук е ясно, че съм много далеч от приписването ми желание да задраскаме всички наши спомени.

Казах само и повтарям, че е време да хвърлим ясен поглед на миналото си и не за да изровим от него стари, прогнили реликви, погълнати от времето, стари антипатии, на които отдавна е сложил край здравият разум на нашите монарси и на самия народ, а за да разберем как трябва да се отнасяме към миналото си. Именно това се опитвах да направя в труда, който остана недовършен [18] и към който статията, толкова странно засегнала националното ни тщеславие, трябваше да послужи като въведение [19]. Без съмнение имаше нетърпеливост в нейните изрази, рязкост в мислите, но чувството, с което целият откъс е пропит, ни най-малко не е враждебно към отечеството: това е дълбоко чувство за нашите недъзи, изразено с болка, с мъка – и толкова.

Повярвайте, повече от който и да е измежду вас аз обичам страната си, желая й слава, умея да ценя високите качества на моя народ; но вярно е и това, че патриотичното чувство, което ме въодушевява, изобщо не прилича на онова, чиито крясъци нарушиха моето спокойно съществуване и отново изхвърлиха в океана на бушуващите хорски страсти ладията ми, намерила пристан в подножието на кръста. Аз не се научих да обичам родината си със затворени очи, с преклонена глава, със затворена уста. Смятам, че човек може да бъде полезен на страната си само ако добре я разбира; мисля, че времето на слепите влюбености отмина, че сега преди всичко дължим на родината си истината. Аз обичам отечеството си, както Петър Велики ме е научил да го обичам. Признавам, че ми е чужд блаженият патриотизъм на леността, който се нагажда да вижда всичко в розова светлина и се радва на илюзиите си, от което за съжаление сега у нас страдат мнозина умни хора. Смятам, че сме дошли по-късно от другите, за да вършим нещата по-добре от тях, да не изпадаме в техните грешки, техните заблуди и суеверия. Дълбоко неразбиране на отредената ни роля според мен ще допусне онзи, който започне да твърди, че някак сме обречени да повторим дългия низ от безумства, извършени от народите, намирали се в по-

благоприятно положение от нас, и повторно да минем през всички преживени от тях бедствия. Смятам положението ни за щастливо, ако само успеем да го преценим правилно; мисля, че голямо предимство е да имаш възможността да съзерцаваш и съдиш света от висотата на една мисъл, свободна от необуздани страсти и жалки користи, които другаде замъгляват взора на човека и извращават съжденията му. Нещо повече: дълбоко съм убеден, че сме призвани да решим голяма част от проблемите от социално естество, да завършим голяма част от идеите, възникнали в старите общества, да отговорим на най-важните въпроси, занимаващи човечеството. Често съм казвал и охотно ще повторя: ние, така да се каже, от самата природа на нещата сме призвани да бъдем истински съд по много дела, които се водят пред великите трибунали на човешкия дух и човешкото общество.

И наистина, погледнете какво става в страните, които може би твърде много превъзнесох [20], но които все едно си остават най-пълни образци на цивилизацията във всичките ѝ форми. Там многократно наблюдавах следното: щом се появи на бял свят нова идея, тутакси всички тесни егоизми, всички хлапашки тщеславия, цялата упорита партийност, които пъплят по повърхността на обществото, я връхлитат, заграбват я, обръщат я с хастара навън, изопачават я и след миг, разпокъсана от всички тези фактори, тя се понася към онези отвлечени сфери, където изчезва всеки безплоден прах. У нас отсъстват тези страстни интереси, готови мнения и закоравели предразсъдъци; ние с девствен ум посрещаме всяка нова идея. Нито нашите институции, представляващи свободни творения на нашите владетели или оскъдни останки от бита, разоран от могъщия им плуг, нито нравите им – тази чудата смесица от неумело подражание и откъслечи от отдавна отживял социален строй, нито мненията ни, които все още безрезултатно се напъват да се утвърдят дори за най-незначителни неща, - нищо не се противопоставя на незабавното осъществяване на всички блага, които Провидението отрежда за човечеството. Достатъчно е сред нас да се появи някоя върховна воля – и всички мнения избледняват, всички вярвания се смиряват и всички умове се отварят за предложената им нова мисъл. Не знам, може би ще е по-добре да минем през всички изпитания, които останалите християнски народи са преодолели, и от тези изпитания да черпим като тези народи нови сили, нова енергия и нови методи; и може би нашето обособено положение ни предпази от негодите, които са съпровождали дългото и много трудно възпитание на тези народи; но несъмнено сега вече не става дума за това; сега трябва да се постареем само да проумеем днешния характер на страната в неговия готов вид, какъвто го е формирала самата природа на нещата, и да извлечем от него цялата възможна полза. Вярно, историята вече не е в наша власт, но науката ни принадлежи: не сме в състояние да извършим на нова сметка цялата работа на човешкия дух; но можем да вземем участие в по-нататъшните му трудове; миналото вече не ни е подвластно, но бъдещето зависи от нас. Несъмнено голяма част от народите носи в сърцето си дълбокото чувство за завършен живот, властващо над текущия живот, натрапчивия спомен за миналите дни, изпълващи всеки днешен ден. Нека ги оставим да се борят с неумолимото си минало.

Ние никога не сме живели под фаталния натиск на логиката на времената; никога не сме били хвърлени от всемогъща сила в онези пропасти, които вековете изравят пред народите. Нека се възползваме от огромното предимство, по силата на което сме длъжни да се подчиняваме единствено на гласа на просветения разум, на съзнателната воля. Нека помним, че за нас не съществува неотменима необходимост, че благодарение на небето не стоим на стръмен склон, повлякъл толкова други народи към незнайни съдбини; че в наша

власт е да премерваме всяка крачка, която ще направим, да обмислим всяка идея, вълнуваща нашето съзнание; че ни е позволено да се надяваме на благоденствие по-голямо от онова, за което мечтаят най-пламенните служители на прогреса, и че за постигането на тези крайни резултати ни е нужен само още един властен акт на онази върховна воля, която побира в себе си всички воли на нацията, която изразява всичките ѝ стремежи, която вече неведнъж ѝ е посочвала нови пътища, разгръщала е пред очите ѝ нови хоризонти и е внасяла в разума ѝ ново просвещение.

Е какво, няма предлагам на родината си сиромашко бъдеще? Или смятате, че за нея призовавам безславни съдбини? И това велико бъдеще, което несъмнено ще се осъществи, и тези прекрасни съдбини, които несъмнено ще се изпълнят, ще бъдат резултат само от особените качества на руския народ, които за пръв път бяха посочени в злополучната статия (I). Във всеки случай отдавна ми се искаше да кажа и съм щастлив, че именно сега имам възможност да направя това признание: да, имаше преувеличение в този своеобразен обвинителен акт, отправен към един велик народ, цялата вина на който в последна сметка се свежда до това, че обвинителният акт бе хвърлен на крайната граница на всички цивилизации на света, далеч от страните, където просвещението естествено трябваше да се натрупа, далеч от огнищата, откъдето то свети в продължение на няколко века; преувеличение беше да не призная, че ние видяхме светлината на почва, неразорана и неоплодена от предишните поколения, където нищо не ни говореше за отминалите векове, където нямаше никакви наченки на нов свят; преувеличение беше да не отдам дължимото на онази църква, толкова смирена, понякога толкова героична, която едничка ни утешава за празнотата на летописите ни, която заслужава честта на всяка мъжествена постъпка, на всяко прекрасно себеотрицание на бащите ни, на всяка прекрасна страница от нашата история; най-сетне, може би беше преувеличение да се опечалявам дори за минута за съдбата на народ, от чиито недра са излезли могъщата натура на Петър Велики, всеобхватният ум на Ломоносов и грациозният гений на Пушкин.

След всичко това обаче трябва да се съгласим, че капризите на нашата публика са смайващи.

Да си спомним, че скоро след отпечатването на злополучната статия, за която става дума тук, на наша сцена бе разиграна нова пиеса [21]. И ето, никога нито един народ не е бил толкова бичуван, никога нито една страна така не са влачили в калта, никога не са били хвърляни в лицето на публиката толкова груби хули и никога не е бил постиган по-пълнен успех. Нима сериозният ум, дълбоко размишляващ за своята страна, за нейната история и за характера на народа ѝ, трябва да бъде осъден на мълчание, защото не може да изкаже с устата на шута патриотичното чувство, което го гнети? Защо сме толкова снизходителни към циничния урок на комедията и толкова недоверчиви спрямо строгото слово, проникващо в същината на явленията? Трябва да си признаем, причината е в това, че все още имаме само патриотични инстинкти. Още сме много далеч от съзнателния патриотизъм на старите нации, съзрели в умствен труд, просветени от научното знание и мислене; ние обичаме отечеството си все още като онези невръстни народи, които мисълта още не е тревожила, които още търсят принадлежащата им идея, още търсят ролята, която са призвани да изпълнят на световната сцена; нашите умствени сили още не са се упражнявали в сериозни неща; с една дума, до ден днешен почти не е съществувала умствена работа. Ние със смайваща бързина достигнахме известно равнище на цивилизация, което с право изумява Европа. Нашето могъщество държи в трепет света, държавата ни заема една пета от земното кълбо, но всичко това, трябва да признаем,

дължим на енергичната воля на нашите владетели, за което допринесоха и физическите условия на обитаваната от нас страна.

Обработени, оформени, създадени от нашите властелини и от нашия климат, ние сме станали велик народ единствено благодарение на покорството си.

Прегледайте нашите летописи от началото до края – в тях на всяка страница ще намерите дълбокото въздействие на властта, непрестанното влияние на почвата и почти никога няма да срещнете прояви на обществена воля. Справедливостта обаче изисква да признаем освен това, че, като се отказва от своята мощ в полза на управниците си, като отстъпва пред природата на своята страна, руският народ проявява висока мъдрост, тъй като по този начин признава върховния закон на своите съдбини: необичаен резултат от двата елемента от различно естество, чието непризнаване би довело до това народът да изврати същността си и да парализира самия принцип на своето възможно развитие. Бързият поглед, хвърлен към нашата история от гледната точка, на която сме застанали, ще ни покаже, надявам се, този закон в цялата му очевидност.

II

Има един факт, който властно господства над историческото ни многовековно движение, който преминава през цялата наша история, който съдържа в себе си, така да се каже, цялата нейна философия, който се проявява през всички епохи на нашия живот и определя техния характер, който представлява едновременно и съществен елемент от нашето политическо величие, и същинска причина за умственото ни безсилие; това е факт географски [22]. (Тук ръкописът прекъсва и нищо не подсказва, че някога е бил продължен. – Бележка на И. Гагарин)

БЕЛЕЖКИ КЪМ АПОЛОГИЯ НА ЛУДИЯ

Написването на *Апологията* (1837) е датирано на основата на писмото на Чаадаев до граф Строганов от 8 ноември 1836 г.

1. В оригинала текстът е на английски.
2. Първо послание към коринтяни, 13, 7. В българската Библия този стих звучи така: „всичко извинява, на всичко вярва, на всичк се надява, всичко претърпява.”
3. Кръг от лица, които според Чаадаев искат да се разправят с него – защитници на официалната светска и православна идеология, на формиращото се славянофилство.
4. Чаадаев едва ли е хранил илюзии, че правителството на Николай I ще продължи традицията на „просветен абсолютизъм”. Коментирани редове по-скоро могат да се приемат като ирония, повтаряща се и по-нататък. Инициативата за разправата с дръзкия мислител идва отгоре, преди всичко от попечителя на Московския университет граф Строганов и министъра на просветата Уваров.
5. Става дума за френския религиозен философ и публицист Ламене. Подготвяйки текста на *Апологията* за печат, Шаховской в бележка пише, че името Ламене се среща в екземпляра на това съчинение, който е в ръцете на Чернишевски, също подготвящ текста за издаване. Името на Ламене стои в приложението и на варианта на превода на *Апологията*, притежаван от М. Лонгинов. Все пак следва да обърнем внимание и на обстоятелството, че по терминологията и по смисъла вместо Ламене може да се подразбира и Хегел, от който по това време Чаадаев започва да

се интересува, молейки Александър Тургенев да му изпрати от Петербург съчиненията на немския мислител.

6. Става дума за Петър I.

7. Става дума за работата на Петър I в Холандия като дърводелец.

8. Очевидно Германия, чиито представители – Г. Ф. Милер, Авг. Шлетцер, И. Ф. Г. Еверс – са допринесли много за изучаването на руската история.

9. На това място Чаадаев си противоречи, защото на други страници в *Апологията* говори не само за наличието на традиции на руския живот в допетровските времена, но и за това как тези традиции и специфичните особености на хората и тяхната история ще бъдат използвани за подобряване на руския живот. Чаадаев след това ще развие по-подробно гледната си точка, съгласно която реформите на Петър са органично продължение на предходното развитие на Русия. Позицията на Чаадаев придобива широка известност и е спомената например от М. А. Бакунин в „Государственности и анархии“ („Прибавление А“).

10. Вж. бел. 12.

11. Представата за съотношението на историческите роли на Изтока и Запада е развита във *Философическите писъма* на Чаадаев. В лапидарен вид: Близкият Изток с неговата мощна монотеистична традиция е противопоставен на Индия и Китай. Идеята за сближаване на Русия с Изтока е изказана от някои славянофили и тя демагогски е използвана от С. С. Уваров, за да се противопостави на либералните идеи, идващи от Запада.

12. "Новата школа", чиито идеите тук са изложени и представителите на която по -горе са наречени „фанатични славяни“ - това, разбира се, е славянофилството. Специално трябва да се отбележи обаче фактът, че славянофилството се формира и е обявено за школа едва към 1839 г.; две-три години по-рано Чаадаев фиксира процеса на формиране на новата школа. Същото негово предусещане може да се проследи и в неговата кореспонденция от средата - втората половина на 30-те години. Трябва също да се каже, че Чаадаев, критикувайки антизападните тенденции на славянофилството, е несправедлив спрямо руското минало (във *Философическите писъма*). През 40-те години той основно ще преразгледа своето отношение към руската история.

13. Чаадаев очевидно има предвид факта, че Николай I обичал да подчертава своята приемственост по отношение на Петър I.

14. Вж. бел 8; става дума за Г. Ф. Милер и Авг. Шлицер.

15. Става дума за „История государства Российского“, чиито десет тома по това време вече били публикувани.

16. Трудно е да се каже кои точно научни и художествени творби от 20-30-те години Чаадаев има предвид, по-специално дали има предвид "История русского народа", която вече е издадена по това време, на П. Полевой (1829-1833. Т. 1-6). В края на 20-те - началото на 30-те години обаче руската тема все повече навлиза в историографията и в художествената литература. В това отношение може да се посочат романите на Ф. Булгарин "Дмитрий Самозванец" (1830) и "Мазепа" (1833-1834. Ч. 1-2), драмите на М. Н. Загоскин „Юрий Милославский или русские в 1612 г." (1833), „Рославлев или русские в 1812 г.“ (1832), „Аскольдова могила“ (1833), стихотворните трагедии на А. С. Хомяков „Ермак“ и „Дмитрий Самозванец“ (1833). По това време започва да събира своето "Древлехранилище" и М. П. Погодин.

Навярно голяма част от посочените по-горе творби дават основание за иронията на Чаадаев, но като цяло той едва ли е справедлив в своята оценка на руската историография.

17. Става дума за Земския Събор от 1613 г., който избира за цар Михаил Романов.

18. Нищо не показва, че след 1831 г., т.е. след завършването на *Философическите писъма*, Чаадаев ще продължи този труд. В писмо до Пушкин от 17 юли 1831 г. Чаадаев пише, че е завършил „всичко, което е трябвало да направи“ (*Писъма*. № 52). По тази причина навярно думата „незавършен“ трябва да се разбира в смисъл, че Чаадаев преценява своя трактат недостатъчно редактиран, изипан, и това съответства на действителността.

19. Става дума за Писмо първо.

20. В тези думи е изразено разочарованието на Чаадаев от резултатите на революцията във Франция през 1830 г.

21. Става дума за пиесата „Ревизор“ от Н. В. Гогол, чиято премиера се състои в същата 1836 г, когато е отпечатано и Писмо първо в сп. „Телескоп“.

22. Мисълта за ролята на географския фактор в историята на Русия впоследствие неведнъж е изказвана от Чаадаев (например в писмо до Александър Тургенев, вж. *Письма*. № 95.)

(I). Но в крайна сметка какво представляваше сама по себе си тази статия? Това е частно писмо до жена, написано преди много години под влиянието на тъжно чувство, огромно разочарование, което поради нескромното тщеславие на журналиста беше изнесено пред съда на публиката: стотици пъти четено и препрочетено преди публикацията, при това в оригинал, който е далеч по - остър от слабия напечатан превод, то изобщо не предизвика упреците на който и да е, без да изключваме дори най -страстните патриоти, и в което накрая сред няколко дълбоко благочестиви страници бе поместен исторически анализ, в който старата теза за превъзходството на страните на Запада беше повторена с известна топлина, може би преувеличена. Такова беше това ненавистно съчинение, този възбудил умовете памфлет, който навлече на своя автор гнева на публиката и необичайни преследвания (бел. на автора).